

ПРИКАЗИ И ОСВРТИ

УДК 316.42(4)(049.3)

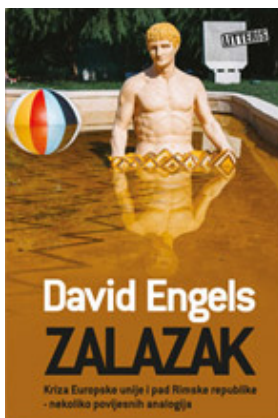
DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.6932020.15>

Приказ

*Душан Достанић**

*Институт за политичке
студије, Београд*

ЗАЛАЗАК**

Приказ књиге: Davida Engelsa,
*Zalazak: Kriza Evropske unije i
pad Rimske republike – nekoliko
povjesnih analogija.*
Zagreb: Litteris. 344 str.

* Имејл-адреса: dusan.dostanic@ips.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

Још увек се понекад може чути питање зашто се губи време на проучавање давне историје. Зашто би за нас данас, „у ХХИ веку” била релевантна античка историја? Ипак, да бављење историјом Рима није бежање од садашњости и да нам може много тога рећи о нашем времену зна се, у најмању руку, још од Освалда Шпенглера. Да се данашња криза Европске уније може много боље разумети ако се поглед усмери ка паду Римске републике постаје јасно после читања књиге Давида Енгелса.

За Енгелса нема никакве сумње да у Европској унији ствари не стоје у најбољем реду. Иако се на све стране чују само заговорници безалтернативног пута у ЕУ, Енгелс говори о кризи, и то не некој пролазној, већ „институционалној, економској, али и идентитетској” (13).

Ако је реч о идентитетској кризи, то значи да је опстанак ЕУ под знаком питања, те да зависи од одговора на кризу.

Уколико се идентитетска криза превлада, решиће се и политички и економски проблеми, ма колико били тешки. ЕУ ће можда бити нешто сиромашнија, али свакако морално снажнија. Међутим, уколико се заједнички идентитет покаже сувише слаб и уколико дође до затварања у националне и регионалне оквире, свака несугласица може постати непремостива невоља, а европске држава спасти на ниво објеката међународне политике, односно клијената других, ваневропских сила. Укратко, услед идентитетске кризе, Унија је на путу самоуништења.

Питање идентитета је озбиљна ствар, и не може се скрајнути смицалицама попут махања плавим заставама и значкама са звездицама на реверу, као ни јефтиним, необавезним заклињањем у „заједничке вредности“. Све то ништа не значи и не може служити као замена за осећај заједничке припадности. Уосталом, ту је реч о нечем што се намеће одозго, што није плод спонтаног процеса и што нема везе са „духовним пројектом“ (23). Енгелс то зна, па када прича о идентитету говори о културним и

историјским коренима. Жеља за „изградњом идентитета“ ЕУ као апсолутно нове ствари, чији се идентитет треба „изградити, дефинисати помоћу рационалне рефлексије“ (18) не решава проблем. Идеја да се идентитет може „градити“ тако што ће се одбацити традиционалне вредности из прошлости, а затим стварати на универзалним идеалима, је већ симптом кризе. Читава бука о тражењу вредности на којима се гради идентитет показује да су старе вредности заборављене или негиране, те се сада покушавају заменити. Уместо тога Енгелс настоји да покаже да се кључ за схватање наше савремене ситуације крије у сучељавању медитеранског света из 1. столећа пре Христа са данашњом Европом, а можда и парадигма за решавање бројних проблема карактеристичних за кризу кроз коју данас пролазимо (15). Заправо, Енгелс сматра да Европи није потребно да „гради идентитет као новоосновано трговачко предузеће“, него да разуме и преузме на себе тај територијални и културни идентитет који јој намећу историјске традиције“ (21).

Дакле, Енгелс сматра да идентитетска криза ЕУ структурно и хронолошки није нова, а главни елементи већ су били познати из времена Рима у доба касне Републике (28). Али о чему је заправо реч и у чему се састоји сличност идентитетске кризе Рима и ЕУ? Аутор верује да је у оба случаја основни проблем исти. „Од часа кад политички колектив постане превише сложен и одлепи се од појединих културних традиција, може се догодити да дефиниција грађанског идентитета престане да задовољава оне захтеве идентитета који су нужни за опстанак апстрактног и афективног осећања припадности” (48). Укратко, културни и грађански идентитет морају се изнова дефинисати у оквиру друштва које је постало мултикултурно и универзалистичко, а то није лако. Старе вредности као религија, породица, ауторитет, дужност или домовина се данас сматрају за анахроне, превазиђене, политички некоректне, а нове „хуманистичке вредности” (демократија, људска права, владавина права) су сувише опште, а често их прихватају и они који нису део политичке заједнице. Другим

речима, и Рим и ЕУ су своје традиционалне вредности замениле универзалним и ту лежи главна невоља.

Да би доказао своју тезу, аутор полази од једне анкете о европским вредностима, те изводи паралеле између Европске уније и Рима на 12 подручја: толеранција, поштовање људског живота, једнакост, лични развој, религија, поштовање других култура, индивидуалне слободе, демократија, правна држава, људска права, мир и солидарност. На тим подручјима Енгелс показује аналогije између идентитетских криза ЕУ и Рима тако што је свако поглавље подељено на два дела. Прво се описује стање у Европској унији, а затим се на основу историјских извора показује стање у Риму. Одатле се изводе јасни закључци.

Енгелс на случају толеранције и имиграције показује да претерана универзалност и космополитизам на дужи рок нису одрживи, те да стварају конфликте између домаћег и усељеног становништва. Усељеници, са своје стране, често и не желе да се интегришу исказујући само „умерену лојалност” према новој домовини. Разградња

колективних идентитета кроз мултикултурализам за последицу има раст ксенофобије. „Европска и римска идентитетска криза делимично су дакле повезане с радикалном реконфигурацијом етничког састава свакодневног окружења” (72–73).

Када говори о поштовању људског живота, Енгелс показује да је преокупација поштовањем живота имала последице на подручју друштвеног живота, па тако и на однос Европљана према породици. Укратко, Европљани све касније ступају у брак, имају све мање деце, а „воља за репродукцијом и жеља за родитељством постали су несумњиво мање значајни од других вредности, које су такође више усмерене на појединца или на колектив, али породицу стављају у други план” (75). Аутор убедљиво показује да пад становништва доводи по пражњења руралних подручја, озбиљних економских невоља, повећања имиграција и коначно заоштравања друштвених конфликта између оних који раде и плаћају обавезе и оних који зависе од система социјалне сигурности, те између аутохтоног и страног становништва. Уосталом,

он поново на примеру Рима показује да је касна Република познавала исте проблеме везане за морални пермисивизам, пораст побачаја и пад наталитета. Није, дакле, невоља у постојању „пилуле”, него у „склоности да се она навелико употребљава” (81). На примеру Рима Енгелс показује и какве последице демографски пад има за државу: раст клијентелизма, политизација војних снага, те грађански ратови.

Високо вредновање једнакости, посебно једнакости међу половима утицало је на промену модела породице од грађанског модела карактеристичног за XIX столеће, ка „отвореној”, односно „постмодерној” породици. Ова промена довела је до повећања броја развода, те до пада породичне кохезије и породичног идентитета, као и до другачијег става према одгоју деце. Наиме, Енгелс уочава да се данас сматра да је за одгој детета довољан само здрав разум, што значи да дете могу одгајати и сродници који му нису биолошки родитељи или се може поверити професионалцима. На крају се долази до масовног усвајања деце од стране хомосексуалних парова.

Дакле, породичне структуре, родбинске везе и процеси дететове идентификације се све више компликују (86). Ни ова промена није без дубљих последица, јер ако се стабилност и лојалност у оквиру породице доводе у питање, како се може очекивати приврженост некој политичкој или културној прошлости? Римски свет пружао је исту слику све док Август није регулисао брак и повео борбу против прељуба. Енгелс запажа историјску иронију да су они племићи који нису имали снаге да бране политичке слободе од Августове војне диктатуре инсистирали на својој индивидуалној слободи да варају супруге и да избегавају обавезе везане за родитељство (92).

Инсистирање на личном развоју је још један елемент идентитетске кризе. Заправо, лични развој је данас везан за каријеризам и повећање новца и поседа, а не за психички, интелектуални или духовни напредак појединца. То поново изазива значајне последице јер желећи да се развија кроз повећање богатства, „Европљанин се осамљује и све га мање занима живот и добробит других,

а притом сматра да његов лични идентитет дефинишу универзалне вредности” (99). Другим речима, тако схваћен лични развој доводи до друштвених потреса као што су раст разлике између богатих и сиромашних, пад средње класе, сиромашење мрежа пријатељства, деструкција појма групе, пад друштвене солидарности... Иста појава била је карактеристична и за касну Римску републике, где се такође развија трка за новцем и тешка усамљеност.

Кризе идентитета у Унији и Риму паралелне су и на подручју кризе религије, при чему се религија схвата као основа колективног идентитета. Енгелс у Европи види „несолидарност са традиционалном религијом” (114) па чак и непријатељство према хришћанству, па данас „религија има још само негативно место у процесу изградње идентитета већине европских држава, али и Европске уније” (116). Са друге стране, потискивањем хришћанства на положај једне од религија, политички коректни идеолози ЕУ су дали претерану тежину неевропским облицима веровања. Исто слабљење традиционалне религије и

појава синкретизма и материјализма карактеристични су и за Рим.

Стање у Европској унији и Риму слично је и када је у питању „свима заједнички културни језик” уместо кога европска анкета као вредност узима „поштовање других култура”. У оба случаја реч је о двострукој тешкоћи да се са једне стране „у свету који је постао мултиетнички и универзалан, афирмише заједнички културни идентитет који омогућава релативно различитим народима да се препознају у неком уметничком *koiné*”, док је са друге стране потребно „заштитити такву конструкцију од растакања у спољним утицајима” (136). Примећује се да је европско становништво данас, као и у време Рима, неспремно да брани своје вредности и да их намеће придошлицама. Умножавање културног подражавања и сама интернационалност присвојене баштине само су угушили интересовање за унутрашњу културу, па и више, пробудили су општи презир. Грађанин света на крају постаје странац у сопственом граду.

Енгелс сматра да за дефиницију колективног

идентитета неке институције нису важне само вредности из којих израста та институција, него да он зависи о од конкретних услуга што их та институција пружа онима који су под њеним окриљем, што га доводи до питања сигурности и реда, јер тешко је очекивати да ће се грађани идентификовати са политичком заједницом која није у стању да им гарантује безбедност. По том питању, аутор констатује да ЕУ није у стању да јамчи сигурност, те да се поверење грађана у те структуре смањује, док број злочина на територији Европе расте. Све то указује на мањак свеобухватних друштвених структура и изостанак оријентира у понашању, што су „два елемента која се, обично, преносе преко ’ауторитета’: државе, управе, школе и родитеља. Тако да садашњи изостанак тих елемената сведочи о кризи идентитета тих институција. Он се очито више не усуђују да играју улогу коју човекове психо-социјалне нужности намећу” (148). Енгелс и овде показује да губитак поверења у традиционалне ауторитете, који доводи то сигурносне државе, није никаква новина, те да је тај процес био један од карактеристичних елемената

свакодневног живота у доба касне Римске републике.

Према Енгелсу, не само да су грађани Европске уније спремни да зарад сигурности жртвују своје слободе, него ствар не стоји најбоље ни са много хваљеном европском демократијом, што се види већ и по паду учешћа на изборима, будући да опада вера народа у могућност њиховог утицаја на политику, док елите на сваки начин „осуђују већинско мишљење” или да формалистичким техникама избегну изјашњавање народа. „Такве тенденције пораста деполитизације грађана и ’демократског’ дирижизма владајућих елита, обележиле су и II, а посебно I столеће пр. Христа” (161), што је на послетку водило опадању моћи и сената и народа, те концентрацији власти у рукама једног човека.

Европски и римски грађанин, сматра Енгелс, слажу се у утиску да им „држава измиче и постаје нејасна институција лишена идентификацијске вредности” (168), што је повезано са фрустрирајућом специјализацијом друштва и смањењем поверења у способности технократа да воде рачуна о жељама

народа. „Масовни неизлазак на изборе поклапа се дакле с дезинтеграцијом изборних програма. Они су постали безначајни и чини се да оправдавају констатацију да је данашња демократија само симболичка институција, док је држава окоштала” (170). Све то указује на потенцијале незадовољства и нестабилности који би могли играти улогу у будућности. Према Енгелсу и ово је ситуација која је упоредива са институционалним растакањем Римске републике под притиском административне технократије и генерала.

Не само што се институције растачу, него ни демократска слобода грађанина више није на цени. Као каже Енгелс: „Чини се да је појам ’слободе’ доведене до крајности, у једном модерном и глобализованом свету полако демантује и деконструише. Будући да се ретко осећају њене непосредне благодети, у очима оних који живе, вредност јој се смањује, онолико колико се повећава жеља за сигурношћу и учинковитошћу” (183). Енгелс се позива и на једну анкету која говори о процентима Немаца који би били спремни да свој глас продају за 5.000 евра

(184). Тај постдемократски клијентелизам нама Србима није непознат, иако је овде цена гласа вишеструко нижа. Исто тако, дезинтеграција демократске слободе обележила је и крај Римске републике.

Постоје, наравно и аспекти где се паралеле не могу сасвим успостављати и Енгелс је тога свестан када говори о спољној политици. Римска република се у медитеранском басену дефинисала империјалним успехом, док Европа живи у свету вишеструких хегемонија, где је посезање за насиљем, на први поглед, забрањено (191). Ако су милитаризам и империјализам у Европи одбачени, на њихово место дошла је идеологија нечисте савести и извињавања за све што се у повести догодило. Европски пацифизам изметнуо се у мазохизам. Енгелсу је јасно да одбацивање прошлости и воља за апсолутним миром не могу бити темељни и трајни елементи неког културног идентитета, као ни што се заједница не може градити на негацији своје бурне прошлости и против вредности које су ту повест водиле. Идеологија мира по

сваку цену деструктивно делује на идентитет. Са друге стране, аутор сматра да ЕУ има будућност само ако формулише јасну заједничку спољну и одбрамбену политику. Није потребно сувише проицљивости да се закључи да то значи одустајање од апсолутног пацифизма и прихватање ризика политичке егзистенције. Паралеле са Римом се ипак могу успоставити. „И још једном, оно што вреди за Рим, вреди једнако и за данашњи свет. Ми живимо у једном мутацијском свету који је великим делом обележен стварањем глобалних политичких и економских институција, и деконструкцијом бројних традиционалних институција” (204). Сличности између америчког рата против тероризма и римских акција против гусара намећу се саме од себе.

Најзанимљивије и најделикатније поглавље тиче се промене Европе од федералне до „империјалне структуре у пуној експанзији, и са растељивим границама“ (229). Енгелс убедљиво показује да Унији није стран експанзионизам, па ни ширење утицаја војним средствима, као што је случај

у Босни, где се „УН-ов мандат преобразио у протекторат Европске уније”⁴ (213). Доминација се види и у оквиру Уније где је „француско-немачки савез ’у битном идеолошки прикривена доминациона стратегија картела” (214). Иако је ЕУ на папиру добровољна заједница равноправних, у стварности има мало равноправности и све мање добровољности. У случају ЕУ је такође, као код других империја, присутна и идеологија супериорности над свима другима, с тим што се та супериорност не односи само на оне који су изван граница царства, него подразумева и супериорност једног дела царства над другим деловима. Односи доминације унутар Уније додатно су истакнути чињеницом економске неједнакости унутар Уније, а „њена тројка у многим погледима подсећа на праве гувернере провинција” (227). Империјална будућност Уније подразумева даљи пренос овлашћења са националног на европски ниво. Империјалну и експанзионистичку природу Рима није потребно посебно доказивати и Енгелс тврди да генеза Римског царства није тако различита од генезе ЕУ, с тим што империјална политика за Енгелса не мора

значити нешто што је само по себи лоше, те тако наводи низ примера где се Римско царство појављује у новом светлу, односно наглашавају користи које су провинције имале.

У закључку аутор поново подвлачи да криза коју данас проживљава Европска унија није нов догађај у светској историји, него личи на дубоку политичку кризу кроз коју је пролазила касна Римска република. „Како у Риму тако је и у Европи мањак темељних идентификацијских чинилаца један од најоштријих елемената моралне, људске и материјалне кризе коју преживљавају ова два друштва: ако успостављање колективних идентитета омогућује да се пронађе континуитет са прошлошћу и да се појединац као и друштво пројектује у будућност, онда раскид са традиционалним идеалима те прошлости чупа садашњост из корена и, дугорочно, блокира сваку смислену органску концепцију будућности” (247). Идеја да се традиционалне вредности могу заменити хуманистичким, универзалним вредностима не изгледа као основа на којој се може створити осећај европског

идентитета. Идентитет се увек гради на негацијама и не постоји апсолутно инклузивна заједница. Када негације отпаду, долази до растакања идентитета. Енгелс убедљиво показује да Унија, оваква каква је сада, сама ради на сопственој пропасти, јер како се може очекивати да се грађани осећају солидарни у оквиру ЕУ, ако не осећају солидарност ни са својим комшијом? Претерани космополитизам, распад породице, каријеризам и материјализам кидају споне друштвене лојалности међу грађанима. Поставља се питање којим триком се онда од масе индивидуалних атома који избегавају чак и породичне обавезе може створити заједница способна за напоре? „Претерана интеграција свега што је страно, нужна последица патолошког одсуства граница, дугорочно подразумева опадање сваког снажног идентификационог елемента и представља незанемарљив политички ризик, у свету који се све више дефинише крутошћу религијских, политичких и етничких идентитета” (248). Другим речима, Енгелс инсистира да Европа може поново пронаћи свој идентитет и превазићи

кризу у којој се налази само ако се окрене прошлости и својим традиционалним вредностима, јер идентитет се не „изграђује”, а поготово не тако што ће се нацртати застава.

Енгелс је сасвим свестан да тај повратак традицији није некакав фолклор, него са собом повлачи и јасне политичке последице, а то значи повратак плебисцитарног, конзервативног ауторитаризма. Изгледа да будућност Европске уније, као империје, не лежи у некаквом пермисивном свету мира, високог стандарда и неограничене демократији где је све могуће, већ у успостављању неког облика аутократског режима, где је сам уставни облик мање важан. Да ли ће то бити један снажан председник, диктатор или генерал сасвим је неважно. Идеја о неком европском Лучашенку или Путину се сигурно неће допасти овдашњим заговорницима ЕУ, али то још увек не значи да се такав пут може избећи. Уосталом, данашња ЕУ бирократија је већ сада као чудна мешавина меритократије, технократије и непотизма, и скоро сасвим ван контроле

демократских инстанци. Повратак традиционалних вредности подразумевао би и строже и нелибералне законе који се тичу брака, породице и подршке рађању, повратак религијског (хришћанског) у јавну сферу, естетски класицизам, ерозију слободе говора и других грађанских права, свођење учешћа у активној политици на плебисцитарне акте акламације већ донетих одлука, слабљење парламента, централизацију ЕУ, потискивање слобода за рачун сигурности, те спољашњу експанзију. Идеја о повратку ка националној држави за Енгелса представља анахронизам, јер би у том случају Европа доживела судбину грчких градова, односно европске националне државе би, одричући се империјалне судбине, спале на ниво клијената ваневропских сила.

Да ли је Енгелсова књига песимистична или оптимистична зависи у првом реду од ставова читаоца. Нема сумње да би српски заговорници придружења Европској унији на Енгелсове закључке гледали као на најгору ноћну мору, а ни националистички противници

Уније неће бити спремни на утапање у империјалну Европу. Ипак, читалац ће уочити да је Енгелс можда сувише поједноставио ствари. Чак и ако су паралеле између Рима и ЕУ могуће, закључци не могу бити једнозначни. Наиме, Брегзит је показао да је напуштање Уније могуће, те да националне државе могу поврати сопствени суверенитет. Заправо, управо су земље попут Пољске, за коју Енгелс каже да због егоистичних циљева игра са судбином целе институције (277), земље које чувају традиционалне вредности, док су заговорници централизације и империјалне политике управо противници традиције. Штавише, елита Уније показује да своју мисију види управо у промовисању и извозу својих универзалистичких вредности. Да та елита ни не размишља о одговору на идентитетску кризу показало се и у време мигрантске кризе. Такође, Енгелс премало пажње посвећује НАТО пакту, јер империјална будућност Европе морала би значити и излазак из овог савеза. Ту ни повесне паралеле нису могуће јер у доба Рима није постојао један такав савез. Исто тако, Енгелс не узима

у разматрање ни чињеницу постојања америчких војних база на тлу Европе, што указује да европска судбина неће зависити једино од Европљана и њихових одлука. Остаје отворено питање и граница Европе. Изгледа да је по том питању Енгелс остао недоречен.

Ипак, Енгелсова књига је позив на размишљање. Чак и они којима се његови закључци не допадају морају размислити о паралелама које аутор успоставља, односно о томе шта то значи за будућност Европе.